

УДК [331.556.4:37]:332.122(477)

Сучасні тенденції та особливості формування територіальних міграційних систем за освітнім фактором

Любов Казимирівна Семів,
завідувач кафедри економіки та управління персоналом
Львівського інституту банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ),
доктор економічних наук, професор

Мар'яна Юрїївна Лалакулич,
викладач
Ужгородського комерційного технікуму,
кандидат економічних наук

Анотація. Із системних позицій визначено освітню міграцію як фактор розвитку територіальних міграційних систем; з'ясовано сучасні тенденції та особливості формування територіальних міграційних систем за освітнім фактором на українському і європейському рівнях.

Ключові слова: територіальна міграційна система, типи територіальних міграційних систем, освітня міграція, академічна мобільність, європейський освітній простір.

Постановка проблеми. У доповіді «Всесвітні тенденції у 2025 році – Світ, що змінився» (2008 р., Американська національна аналітично-розвідувальна рада) освіта як ключова детермінанта економічних результатів і найважливіший критерій інноваційного поступу країн світу традиційно посідає чільне місце серед факторів суспільного зростання, зокрема в розвитку сучасного бізнесу та міжнародного ринку праці [1].

На сучасному етапі глобалізації, європеїзації соціально-економічних процесів освітня міграція є ваговою, інтелектуальною за змістом формою міграційних переміщень населення, яка активізується зі створенням єдиного «Європейського простору вищої освіти» (EHEA) і «Європейського простору досліджень» (ERA). Свобода руху знань має відкрити кордони між історично різними освітніми системами, активізувати академічний рух – для студентів, викладачів і дослідників. Було прогнозовано, що до 2012-го серед молодих європейців віком від 16 до 29 років отримуватимуть можливість навчатися за кордоном 15%, до 2015-го – 30% і до 2020 року – 50% від їх загальної кількості [2].

Актуальність піднятої проблеми пов'язана також із вступом України (2008 р.) до Світової організації торгівлі (WTO), що створює нові можливості, формує нову інституційну основу для освітньої міграції, а отже, і для творення нових міграційних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Україна як територіальна міграційна система (ТМС) характеризується спільним територіальним і соціальним простором, є частиною суспільства, що функціонує на території з визначеними політико-адміністративними кордонами. До формування ТМС дотичні різні види міграції, зокрема – зовнішні, внутрішні, постійні, тимчасові, легальні, нелегальні, стаціонарні, трудові тощо, а також навчальні або освітні міграції. Проблемні питання освітньої міграції піднімалися у працях М. Н. Гуляєвої, В. С. Журавського, М. З. Згуровського,

М. М. Карпенко, В. І. Куценко, В. М. Ніколаєвського, М. Осаволук, Л. Г. Сокур'янської, Н. А. Шульги та ін. На цьому фоні недостатньо висвітленими залишаються питання впливу освітніх міграцій на функціонування і розвиток ТМС в умовах українського сьогодення та входження України в європейський освітній простір.

Мета статті – із системних позицій визначити освітню міграцію як фактор розвитку ТМС; з'ясувати сучасні тенденції та особливості формування ТМС за освітнім фактором на українському та європейському рівнях; конкретизувати типи ТМС, які сформовані в європейському освітньому просторі за критерієм привабливості освітніх систем.

Виклад основного матеріалу. Використовуючи принципи методології системного підходу, опишемо освітню міграцію як фактор розвитку ТМС. За системним підходом [3, с. 12], система – це будь-яке явище, процес, як множина взаємопов'язаних елементів, які відокремлені від середовища і які взаємодіють із ним як ціле. Для ТМС освітня міграція – це процеси та явища освітніх переміщень. ТМС має у своєму складі елементи: студенти, викладачі, працівники ВНЗ, органи державного і регіонального управління, міжнародні організації, які координують свою діяльність через зв'язки між собою й організуються в певну структуру: на українському рівні – це національний і регіональні ринки освітніх послуг, на європейському – європейський ринок освітніх послуг, EHEA, ERA. Здатна до саморозвитку система має напівпроникну межу, тому ТМС є відкритою і взаємодіє із зовнішнім середовищем. Обов'язкові атрибути системи – мета існування і мета розвитку системи. Для ТМС – це задоволення потреб населення у здобутті вищої освіти, входження України в Болонський процес, в EHEA, ERA.

Україна успадкувала систему освіти, яка за галузевими напрямками відповідала територіально-галузевій

структурі економіки колишнього Союзу. У той час в Україні було дев'ять університетів, в усьому Союзі – 86. Здебільшого, міграційні потоки бажаючих здобувати освіту направлялися до промислово розвинутих регіонів (Харківська, Донецька, Дніпропетровська, Львівська, Одеська області, місто Київ). Мотиваційною основою для вступу до ВНЗ, що здійснювали освітню діяльність у великих обласних центрах, було: престижність ВНЗ за майбутньою професією, територіальна доступність, мінімальні затрати на переміщення зі сільської місцевості до міста і проживання в ньому. Після проголошення незалежності в Україні розпочали освітню діяльність нові університети та інші новостворені ВНЗ III і IV рівнів, функціонування яких суттєво урізноманітніло міграційні потоки. Зростає авторитет ВНЗ, університетів тих регіонів, які в попередні десятиліття стояли осторонь міграційних освітніх переміщень. Сьогодні потужними освітніми центрами, які притягують міжрегіональні потоки студентів, стали практично всі регіони України.

В українській державній статистиці відсутні показники освітньої міграції. Як індикатори, що визначають орієнтовні обсяги міграції за освітнім фактором, можна використати такі показники [4, с. 11, 52, 54, 98, 100]:

- кількість студентів денної форми навчання, які мають потребу в поселенні в гуртожитки українських вишів. Так, на початок 2013/2014 н. р. перебували поселення в гуртожитки 27,0% студентів ВНЗ I–II рівнів акредитації та 40,8% студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації України;
- частка сільської молоді серед кількості осіб, які на початок 2013/2014 н. р. були зараховані до ВНЗ України на денну форму навчання, відповідно, I–II рівнів – 12,3%, III–IV – 8,9%.

Розрахунок темпів перевищення кількості прийджих студентів до ВНЗ над темпами загальної кількості студентів ВНЗ також можна умовно вважати тенденцією зростання обсягів освітньої міграції на внутрішньо- та міжрегіональному рівнях. Таким чином, ТМС України та її регіонів притаманні високі обсяги освітньої міграції. За критерієм «вхід – вихід» освітніх потоків у ТМС на території України можна виділити кілька їх типів, функціонування яких тісно взаємодіє з ринком праці. Оскільки значна частина освітніх мігрантів після закінчення навчання прагне працювати у великих містах, то реалізація функції освітньої міграції у формуванні ТМС здійснюється через взаємодію ринку освітніх послуг (важливого інституту формування інтелектуального потенціалу населення) і ринку праці. А освітня і працересурсна функції ТМС пов'язані між собою, взаємно доповнюють і збагачують одна іншу. Посилення відповідності згаданих вище ринків забезпечується впровадженням механізмів дослідництва (концепція дослідницького університету) і механізмів працевлаштування через скоординовані дії суб'єктів цих ринків, зокрема, через розроблення науково обґрунтованого прогнозу потреби в підготовці фахівців певного рівня та якості підготовки.

Можливість вільного вибору місця навчання для власної самореалізації студентів формує засади підви-

щення рівня та обсягів між- і внутрішньорегіональної освітньої мобільності. В Україні діє порядок спрощеного переведення студентів з одного ВНЗ до іншого за рахунок трансферу і накопичення кредитів ECTS. Підвищенню внутрішньої мобільності кадрів сприяє обмін викладачами між різними ВНЗ, можливість суміщення посад викладачами різних ВНЗ тощо.

Цьогорічна політична ситуація в Україні вносить певні корективи у процеси освітніх міграцій і спричиняє урізноманітнення (нові категорії) та суттєве зростання обсягів освітніх міграцій з АР Крим і Донецького регіону в інші регіони України і за кордон. Підставою для очікуваного збільшення обсягів міграційних переміщень є закони, державні рішення. Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасом окупованій території України» Міністерство освіти і науки України дозволяє приймати на навчання учнів із зони АТО та Автономної Республіки Крим на навчання до загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів інших регіонів України.

З метою реалізації конституційного права на працю громадян, які вимушено переселилися з територій АТО органи державної служби зайнятості та місцеві органи управління освіти мають забезпечити працевлаштування вчителів загальноосвітніх шкіл і вихователів дошкільних навчальних закладів, які звертаються в пошуках роботи в інших регіонах і не мають можливості надати відповідні документи для оформлення трудових відносин.

За Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасом окупованій території України» громадяни України, які проживають на тимчасом окупованій території або переселилися з неї, мають право здобувати або продовжувати здобувати певний освітній рівень на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету з наданням місць у гуртожитках на час навчання. Оскільки понад 100 ВНЗ Донецької та Луганської областей не розпочнуть 2014/2015 навчальний рік, то слід очікувати зростання кількості студентів – освітніх мігрантів у вишах регіонів України. Отримавши можливість тимчасового навчання, такі студенти після закінчення семестру матимуть можливість залишитися навчатися в інших регіонах за умови, якщо ВНЗ окупованої території до того часу не відновлять свою роботу.

Болонський процес активізував зарубіжну студентську міграцію в Україну, яку на державному рівні розглядають як важливу складову формування міжнародного іміджу України. За українським законодавством громадяни інших держав та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також яким надано статус біженця у країні, мають право на здобуття вищої освіти нарівні з громадянами України. Прийом і підготовка іноземців та осіб без громадянства здійснюється згідно із Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Усі громадяни інших держав та особи без громадянства можуть здобувати вищу освіту за кошти фізичних (юридичних) осіб. Прийом на навчання громадян

інших держав здійснюється на підставі: міжнародних договорів України; загальнодержавних програм; договорів, укладених ВНЗ з юридичними і фізичними особами.

Щороку кількість іноземців, які бажають здобувати освіту в українських ВНЗ, збільшується в середньому на 7–8 відсотків. За даними Міністерства освіти і науки, 2013 року в українських ВНЗ здобували освіту 61 тисяча іноземців, які вклали в економіку країни 100 мільйонів доларів. В українські ВНЗ спрямовані міграційні потоки (61 тисяча студентів, із них 4 тисячі осіб з Європейського Союзу) представників із 152-х країн світу (найбільше їх було з Китаю, Індії, Йорданії, Росії, Туркменистану). Найбільш популярними для іноземних студентів є Київ, Одеса і Харків, де навчається третина іноземних студентів в Україні [5].

Проблематику активізації освітніх міграцій зарубіжних студентів, яку на державному рівні розглядають як важливу складову формування міжнародного іміджу України, відображено в низці постанов Кабінету Міністрів України. Так, за постановою КМУ «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1997 р. № 1260» з 1 січня 2014 року набирає чинності Додаток до диплома європейського зразка, який є обов'язковим документом у переважній більшості країн Болонського процесу і видається разом із дипломом про вищу освіту. Його наявність сприятиме підвищенню конкурентоздатності та мобільності випускника українського ВНЗ як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках працевлаштування.

Політичні події літа 2014 року вимагають від Міністерства освіти і науки України створити умови для продовження навчання іноземних студентів. Відтак іноземні студенти, які навчалися в областях АТО, зможуть переводитись у ВНЗ інших регіонів для продовження навчання. У разі узгодження організаційних питань щодо прибуття студента на навчання слід очікувати збільшення кількості іноземних студентів у вишах інших регіонів України.

Мета реформи, визначена в Болонській декларації, полягає у створенні єдиного «Європейського простору вищої освіти» (European Higher Education Area) і «Європейського простору досліджень» (European Research Area). Реалізація «свободи руху знань», формальних критеріїв Болонського процесу породжує активне міжнародне співробітництво в освітній сфері, долає бар'єри на шляху до якісної вищої освіти, активізує мобільність студентів і науково-педагогічних кадрів, має підготувати молодь до активного життя в демократичному суспільстві, забезпечити їхню особисте і кар'єрне зростання.

Фахівці Європейської експертної групи з питань освітньої мобільності у своїй доповіді «Перетворюючи мобільність у навчання на можливість для всіх» прогнозують, що до 2020 року кількість молодих європейців віком від 16 до 29 років, котрі отримуватимуть можливість навчатися за кордоном, має досягти 50%. Для цього щороку за кордон мають їхати вчитися 6% усіх студентів університетів і 3,5% студентів професійних шкіл [2].

Про обсяги освітніх міграцій країн Болонського процесу щороку інформує Звіт про вищу освіту в Європі [6]. У збірнику за 2012 рік для освітніх міграцій використовується поняття «студентська мобільність», яке трактується двоєю: як мобільність для отримання повноцінного ступеня бакалавра, магістра (довготривала мобільність – *degreemobility*); як короткотермінова мобільність (отримання подвійного диплома – *creditmobility*). Інші форми мобільності (інтернатура, дослідницькі роботи, літні школи, мовні курси, волонтерство) на європейському рівні не обліковуються. Про обсяги, напрями, інтенсивність потоків студентської мобільності вказують такі статистичні дані.

Так, за рівнем в'їзної довготривалої мобільності до країн ЕНЕА з усього світу (рис. 1) найвищі позиції мають країни: Кіпр (26,4%), Великобританія, Франція, Ірландія, Китай, Німеччина, а найменший відсоток іноземних студентів – в Україні (0,9%). За країнами походження (рис. 2) найбільш академічно активними були студенти з Австрії (16,94%), Китаю, Чеської Республіки, Об'єднаного Королівства, Кіпру, Німеччини, а найменше – з України (0,35%).

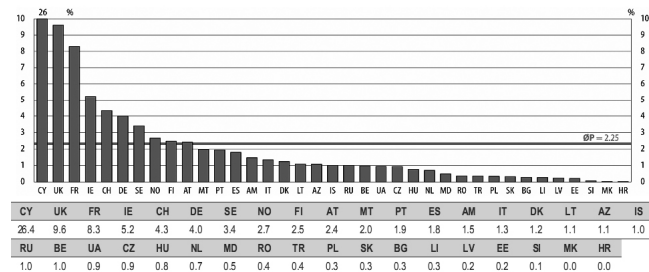

Рис. 1. Рівень в'їзної довготривалої мобільності студентів, кількість студентів, які приїхали на навчання у ВНЗ, % від загальної кількості студентів, за приймаючими країнами [6, с. 154]

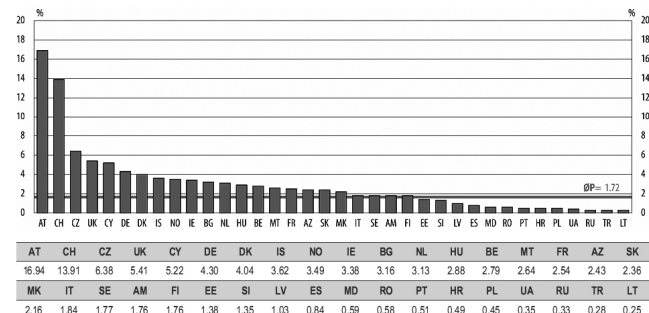

Рис. 2. Частка студентів від загальної кількості студентів, які почалися за кордоном, % [6, с. 155]

Попри державні дії європейських країн щодо стимулювання свободи руху знань у межах ЕНЕА, усе очевиднішим стає прагнення Європейської комісії до більш збалансованого потоку студентів, котрі вступають у ВНЗ країн ЕНЕА. Балансування в'їзду – виїзду студентів розглядається як вимір привабливості національних систем освіти країн Болонського процесу.

У документі [2, с. 161–163] запропоновано виділити чотири типи ТМС за критерієм інтенсивності в'їзду

– виїзду студентів. ТМС формуються як відношення (приїзд – виїзд) до найвищого рівня в'їзду і виїзду. Перший тип (ТМС – приваблива, низький виїзд і позитивний баланс) формують країни з відносно низькою часткою студентів, які їдуть на навчання за кордон, відповідно студенти, які приїжджають, кількісно переважають. Це високопривабливі за розвитком вищої освіти країни: Великобританія, Нідерланди, Данія, Італія, Чехія, Франція, Росія. Другий тип (ТМС – відкрита система, високий виїзд, але баланс є позитивним). Це привабливі країни, де потік тих студентів, що приїжджають на навчання, кількісно переважає виїзд. Відтак ТМС (Німеччина, Швейцарія, Австрія) є відкритою системою: велика кількість виїжджає за кордон, а ще більше приїжджає. Третій тип (ТМС – обмежена, лімітована система, високий виїзд і негативний баланс): велика кількість студентів, які виїжджають, і відносна низька частка студентів, які приїхали на навчання. Це Словенія, Чорногорія, Боснія, Естонія, Норвегія. Четвертий тип (ТМС – закрита система, низький виїзд і негативний баланс). Відносно низькі рівні в'їзної і виїзної академічної мобільності. Освітні системи непривабливі порівняно з іншими країнами (це: Україна, Латвія, Литва, Румунія, Польща, Туреччина). В Україні різниця між вхідною і вихідною мобільністю – 1 відсоток.

Сформовані в межах ЕНЕА чотири типи ТМС, демонструючи різні обсяги зростання кількості іноземних студентів у вищих школах країн ЄС, відображають нерівномірність процесу освітньої мобільності за ознакою «в'їзд – виїзд студентів». Прагнучи досяг-

ти гармонійності в освітніх потоках як відображення привабливості освітніх систем, фахівці Європейської Комісії переконані, що мобільність студентів сприятиме глобальному економічному розвитку, обміну знаннями та ідеями.

Висновки. Таким чином, особливості освітніх міграцій в Україні та в ЕНЕА визначають специфіку освітньої функції ТМС, сформованої за різними критеріями. Здійснення державної політики, спрямованої на розширення ринку надання освітніх послуг для іноземних громадян та осіб без громадянства, розвиток системи підготовки спеціалістів для зарубіжних країн на контрактних засадах, інтеграцію вітчизняної системи освіти у світовий простір і формування позитивного міжнародного іміджу України, безумовно, мають активізувати освітні міграції, академічну мобільність за межі України.

Держава має бути зацікавлена, щоб українські студенти, які навчаються за кордоном, а також українські та зарубіжні студенти, які навчаються в Україні, здійснювали тут свою трудову діяльність. Розв'язання зазначеної проблеми лежить у площині реалізації концептуальної парадигми економіки знань, за якою університети мають формувати системну науково-освітню підготовку спеціаліста, генеруючи нові якісні характеристики майбутніх фахівців. Необхідно активізувати механізми розв'язання цих проблем не тільки в системі національної освіти, а й у сфері зайнятості та ринку праці, інноваційного розвитку промисловості та бізнесу.

Список використаних джерел

1. Мир после кризиса. Глобальные тенденции – 2025: меняющийся мир : Доклад Национального разведывательного совета США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.classs.ru/library/sites/default/files/Mir_posle_krizisa.zip.
2. Making learning mobility an opportunity for all. Report of High Level Expert Forum on Mobility [Electronic resource]. – Available from: http://ec.europa.eu/education/doc/2008/mobilityreport_en.pdf.
3. Гримблат С. О., Воронов М. В. Стратегия управления персоналом (взгляд из будущего в будущее). – К.: Ника-центр, 204. – 192 с.
4. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/14 навчального року: Статистичний бюлетень. – К., 2014. – 186 с.
5. Як ставляться до іноземних студентів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/articles/1676.html>.
6. The European Higher Education Area in 2012 [Electronic resource] // Bologna Process Implementation Report Brussels: Eurymdice 2012. – 220 p. – Available from: <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice>.

Summary. Of the educational system positions refined migration as a factor of TMS; identified current trends and peculiarities of TMS for educational factor in the Ukrainian and European level specified types of TMS.

Keywords: territorial migration system, the types of local migration systems, educational migration, academic mobility, the Bologna Process, the European educational space.